

SUMMARY

Roman Galuiko

THEOLOGICAL DEBATE ORTHODOX AND ICONOCLASTS IN THE DECISION AT THE COUNCIL OF CONSTANTINOPLE (VLAHERNA) IN 754

It has been considered a theological point of view of the Iconoclasm supporters concern of forbidding use of sacred images based on the treatise of the Emperor Constantine Copronymus (718-775). It has been researched the most controversial statements of Scriptures of the Old and New Testaments in terms of banning sacred images and their veneration. It has been examined and argued contradictory claims of Iconoclasts that were endorsed at the Council of Constantinople (held in the temple of Vlaherna) in 754. It has been also presented the orthodox doctrine arguments of the iconoclasm falsity and disapproved Iconoclast statements banning of use of sacred images.

Keywords: Iconoclasm, sacred images.

Віктор Гусєв

**СОБОР СВЯТОГО РІВНОАПОСТОЛЬНОГО
КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА В ХЕРСОНЕСІ
ЯК ПЕРЛИНА ПРАВОСЛАВ'Я**

Висвітлено хронологічні події побудови Володимирського собору в Херсонесі від першоакту християнізації Русі – охрещення князя Володимира, до заснування у XIX ст. собору як саркофагу над християнською святинєю, його руйнації у радянську добу і відбудови в часи Незалежної України.

Ключові слова: апостол, князь Володимир, православ'я, собор, Херсонес, християнство, Україна.

Володимирський собор у Херсонесі став історичним символом розповсюдження православ'я на теренах Київської Русі. Давньогрецьке місто Херсонес, засноване у V ст. до н.е. існувало до XIV ст., коли воно було знищено ордою кримського хана Едигея, і вже ніколи не піднялося з того руймовища у величі своєї колишньої слави. Факт прийняття християнської віри князем Володимиром у 988 році став морально - історичним здобутком, який має вплив на духовне життя України і до сьогодні.

Відображення цих важливих подій зустрічається у «Повести временных лет»¹ і Професор Малишевський І. І. описав життя князя Володимира ще у XIX столітті. Часопис «Северная пчела»² присвятив декілька статей першим корсунським розкопкам та пошукам залишків колишніх храмів. Ці ж питання досліджували Гриневиц К. Е. та Формозов А. А. Життя святих єпископів

херсонеських охарактеризував Латишев В.В. Питанню виникнення та розповсюдження християнства у Херсонесі присвятили праці Беляєв С. А., Мещеряков Л. Ф. Історики Антонова І. А., Марченко Л. В. у статті, присвяченій 2000-літтю Різдва Христового, розглянули історію Володимирського собору. Сучасні дослідники – Віноградов В. С., Іванов В. Б., Золотарьов М. І. у 2001 році опублікували історико-публіцистичний нарис про Володимирський собор.

У статті використано матеріали, які знаходяться в архіві Національного заповідника «Херсонес Таврический» у місті Севастополі, проаналізовано справи за номерами 3145, 3257, 3260, 3372, 3421, 3468, 4075/1.2., зміст яких знайшов відображення в запропонованій роботі.

Метою дослідження є хронологічно-історичне відображення подій від часу появи християнства в Україні, дослідження впливів Херсонеса та будівництва Володимирського собору та проаналізувати як вище названі події вплинули на розповсюдження християнських цінностей серед українського суспільства.

Херсонеська єпархія веде своє літочислення з часів Костянтина Великого, за якого християнство стало державною релігією Візантії. Численні пам'ятники священної історії здобули Херсонесу славу руського Афону. З апостольської доби херсонеська земля була освячена перебуванням, а часто і мученицьким вінцем найвеличніших проповідників віри. У I ст., до встановлення хреста на київських горах, у Херсонесі благовістував апостол Андрій Первозванний, перший проповідник Християнства в Криму. Климент I Римський (30-97 рр.) за християнське місіонерство до Херсонеса Таврійського у римські каменярі був засланий і підданий мученицькій смерті. Він був автором «Першого послання до коринтян», одним із перших римських єпископів, котрого включено до офіційно визнаного Католицькою Церквою списку Пап, одним із перших святителів і мучеників Церкви, котрого приєднано до лику святих. Херсонеська земля стала місцем християнського подвигу Семи священномучеників Херсонеських єпископів місіонерів Єфрема, Василя, Євгена, Агафадора, Елпідія, Євферія і Капітона. Під час перебування в Херсонесі у IX ст. святих солунських братів, слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія відбулося багато чудесних подій, зокрема відкриття мощів святого Климента Римського. Сакральна історія міста береже пам'ять про папу Римського св. Мартина Сповідника, св. Йосипа Пісеннописця, св. прмч. Євстратія Києво-Печерського³.

У кінці X ст. Великий князь Київський Володимир захопив Херсонес. Романтична слава Корсуня приводить до його стін князя Володимира, і

Херсонес стає для нього як Константинополь для хрестоносців і Амстердам для Петра – одночасно.

Згідно з літописами, у 988 р. в одному з херсонеських храмів князь Володимир прийняв християнську віру. Охрещений Володимир «взявши цесарицю, і Анастаса, і попів корсунських, мощі святого Климента і Фіва, начиння церковне й ікони на благословення собі» повернувся до престольного Києва, де «у водах Почайни навернув до істинного Бога киян, а затим і весь свій народ, подібно Костянтину утвердивши християнство як державну релігію». Одним із головних діянь Володимира Великого на шляху і християнізації Русі стало встановлення культу Климента, з іменем якого пов'язано, як відомо, перші кроки Української церкви до незалежності від Візантії. У 1147 р. за Ізяслава II собор єпископів у Києві вдруге (вперше це сталося за Ярослава Мудрого у 1051 р.) без згоди Константинополя призначив Київським митрополитом, русина Кліма Смолятича. Благословення мощами св. Климента замінило тоді патріаршу хіротонію.

Починаючи з 1787 р., після завоювання Російською імперією Криму, херсонеські християнські святині стають доступними для широкого православного загалу. Уже на початку XIX ст. ідея спорудження меморіалу на честь запровадження християнства на Русі набуває державної підтримки. Вона конкретизується в 1827 р. під час археологічних досліджень херсонеського городища, котрі виявили залишки стародавнього хрестоподібного храму X ст. Він був визнаний місцем хрещення князя Володимира⁴.

Зовні херсонеські храми були дуже прості. Їхні стіни були прикрашені лише смугами цегляної кладки, мармуровими портиками та деталями входів. Натомість інтер'єри оздоблювались чудовими колонадами з корінфськими капітелями, мармуровими передвітарними огорожами, настінними мозаїками та фресками. Чи не найкращою оздобою херсонеських храмів були мозаїчні підлоги. Основним матеріалом для мозаїк Херсонеса були кубики з порід природного походження: проконнеського білого мармуру, місцевого жовтого вапняку, балаклавського чорного пісковика, балаклавського рожевого мармуру, темно-червоної цегли і зрідка синьо-зеленої скляної мальти. Визначна роль в оформленні інтер'єрів херсонеських храмів належала орнаментальним та декоративним різьбленим прикрасам. Зрідка застосовувалась статуарна скульптура, характерна для раннього періоду розвитку візантійського християнського мистецтва⁵.

У 1827 р. Олександр I за порадою адмірала А. Грейга, котрий розкопав руїни церкви, де імовірно хрестився Володимир, планував спорудити на

святому місці невеличкий храм. Нагла смерть імператора стала на перешкоді втіленню цього задуму. У 1829 р. проведено збір коштів на спорудження монумента, на честь хрещення та оголошено конкурс на проект пам'ятника. Пам'ятник планували встановити поблизу решток церкви. Переможцем конкурсу став проект А. Беретті, який попри схвалення Миколаю I так і не був втілений. У 1843 р. Микола I змінив попереднє рішення і наказав спорудити Володимирський собор у Севастополі на обраному ним місці. Проте православне духовенство не відмовилось від ідеї відродження херсонеської святині. У 1850 р. архієпископ Херсонеський і Таврійський Інокентій (Борисов), за підтримки адмірала М. Лазарева, отримавши відповідний дозвіл. Він домігся передачі території Херсонеського мису із підпорядкування командуванню Чорноморського флоту, духовній владі і заснував «общежительну» кіновію, присвячену св. Володимирі. Кіновію започаткували три келії і невеличка церква в ім'я св. Ольги (освячена 24.02.1853). Під наглядом Інокентія і члена Одеського товариства історії і старожитностей Мазуркевича було складено перший проект Володимирського собору, який планувалося звести на території кіновії. Проект не зберігся. Відомо тільки, що проект храму був виконаний у візантійському стилі. Кримська війна 1854-1856 рр. стала на перешкоді будівництву⁶.

Після закінчення кримської війни, під наглядом новоствореного настоятеля ієромонаха Євгена на території зруйнованої кіновії велися відновлювальні роботи. На кошти севастопольських dobroxotів братів Телятникових було споруджено нову церкву і названо на честь Семи Херсонеських мучеників. Церкву освячено 30 травня 1857 р. Тоді ж розпочато будівництво головного монастирського корпусу з домовою церквою Покрови (освячена у 1863 р.). У 1858 р. Олександр II дав дозвіл на будівництво Володимирського собору в Херсонесі, а Синод оголосив збір коштів по всій імперії. На першому етапі, керував і вів нагляд за будівництвом Комітет по спорудженню Володимирського собору в Севастополі. Однак, роботи були тимчасово припинено. У 1859 р. половину добродійних внесків, зібраних населенням на севастопольський храм та будівельні матеріали загальною сумою на 40545 крб., передано для спорудження Володимирського собору в Херсонесі⁷.

Переможцем всеросійського конкурсу на створення проекту храму став ректор Академії мистецтв, професор архітектури Д. Г. Грімм. Його проект був затверджений Олександром II 2 липня 1859 р. Тоді ж створено спеціальну будівельну комісію для нагляду за будівництвом, яка проіснувала 13 років. За особистим розпорядженням Олександра II на

будівництво храму було дозволено використовувати граніт та інший камінь із руїн севастопольських споруд, котрі підлягали ліквідації. Деревину для будівництва будівельній комісії пропонували використати з угідь «казенних дач». Дарова праця нижчих чинів севастопольського гарнізону і флотських екіпажів значно понизили вартість будівництва⁸.

У 1860-1861 рр. велися роботи по переплануванню місцевості, копали котлован під фундаменти майбутньої споруди, збирали будівельні матеріали. Навесні 1861 р. статус Херсонеської кіновії було підвищено до першокласного монастиря. 23 серпня 1861 р. імператорським подружжям було закладено наріжний камінь у фундамент майбутнього храму. Тоді ж була замурована пам'ятна мідна дошка з іменами вельможних і духовних осіб, котрі брали участь у цьому урочистому акті. Будівництво фундаментів тривало 2 роки. 15 жовтня 1863 р. Великий Князь Михаїл Олександрович заклав два перших каменя в стіну гірського місця центрального вівтаря нижнього храму, започаткувавши зведення надземної частини храму. У 1867 р. під наглядом арх. К. Вяткіна було завершено будівництво першого поверху собору. 14 серпня того ж року Великий князь Володимир Олександрович заклав перший камінь стіни головного вівтаря верхнього храму. 19 березня 1868 р. спеціальна комісія засвідчила завершення робіт по спорудженню першого поверху собору, відзначивши «что работы эти исполнены правильно и прочно во всем согласно...проекта и сметы»⁹.

З 1873 року будівництвом собору опікувався архітектор М. Арнольд, під керівництвом якого чорнові роботи щодо спорудження храму завершилися 20 грудня 1876 р. Цією датою підписаний акт виконаних робіт. Вартість будівельних робіт становила 600 тис. рублів. У подальшому з державної казни щорічно виділяли 15 тис. рублів, внутрішні роботи у храмі потребували 300 тис. рублів, таким чином загальні витрати становили більше 1 млн. рублів.

Завдяки розмаху будівництва і його суспільній значущості, досконалості проекту і його втілення, споруда Володимирського собору в Херсонесі стала знаковим явищем часу і зайняла гідне місце в «Архітектурній енциклопедії» Г. В. Барановського 1902 р.¹⁰

Через брак коштів збудований собор перебував у законсервованому стані більше 10 років. Наближення визначного ювілею – 900-річчя хрещення Русі – спонукало царську адміністрацію шукати джерела фінансування, щоб завершити будівництво храму. У 1888 р. за клопотанням єпископа Мартиніана та Обер-прокурора Святого Синоду К. Побєдоносцева Олександр III асигнував на Володимирський собор в Херсонесі 300000 крб. У тому ж році в нижньому храмі встановили тимчасовий

іконостас і 13 серпня 1888 р. відбулося освячення нижньої церкви в ім'я Різдва Богородиці, оскільки за Іпатіївським літописом храм, де хрестився Володимир, був присвячений Софії, Премудрості Божій, а святкування відбувалося в день Різдва Пресвятої Діви. Керував роботами архітектор М. Чагін. Під його керівництвом і за його проектами в інтер'єрах храму було встановлено розкішні іконостаси, укладено контракти з художниками і майстрами ужиткового мистецтва. Інтер'єри собору оздоблено монументальним і станковим живописом, кіотами, балюстрадами, різьбленими кам'яними деталями¹¹.

Художник Г. Молокін намалював десять ікон на лінолеумних дошках для нижнього храму. Його ікони, намальовані на бельгійському матовому склі, були вмонтовані у вікна апсид верхнього і нижнього храмів. Вітражні заповнення металевих фрамуг риті у візантійському стилі були виготовлені за кордоном. Чимало робіт виконав член петербурзького цеху живописців Г. Прокоф'єв, що намалював орнаменти у верхньому і нижньому храмах, на стінах сходів і галерей, а також композицію в куполі та зображення восковими фарбами з золотом і сріблом серафимів у розпалубках над вікнами. У 1892 р. замість тимчасового, був встановлений дерев'яний золочений іконостас, виконаний з американського горіху майстром-різьбярем В. Корецьким¹².

У 1894 р. в обох рівнях були настелені мозаїчні підлоги, а в нижньому храмі встановлено меморіальні стелі і пам'ятник св. Володимиру з ларцем-релікварієм у вигляді Євангелія на аналої. Того ж року рештки церкви, де хрестився князь Володимир, були личковані мармуром.

На початку будівництва до майбутнього собору були передані ікони художників Майкова і Сорокіна та живописні композиції «Хрещення Володимира» та «Хрещення киян», написані художниками Неффом та Россом. Ікони були написані ще до початку Кримської війни для Севастопольського храму Реставрував їх художник Г. Молокіним. Ікони розмістили над кліросами верхнього храму. Значний внесок в оформлення верхнього ярусу зробив академік живопису О. Корзухін. Його пензлю належала композиція «Таємна вечеря» в апсиді головного вівтаря, поперсія 12 апостолів під вікнами барабану і євангелістів у парусах, живописні композиції «Хрещення Господнє» і «Преображення Господнє» під склепіннями в північному і південному раменах, ікони у головному вівтарі і приділі Олександра Невського. У головному вівтарі на спеціальних постаментах містилися копії, виконані художником Малишевим – дві ікони, котрі вивіз Володимир з Корсуня. Вони зберігалися в Кремлівському Успенському соборі. Одна із них – чудотворна ікона Корсунської Божої Матері¹³.

Верхній храм мав три престоли: головний, освячений в ім'я св. рівноапостольного князя Володимира 17 жовтня 1891 р. владикою Мартиніаном; південний, освячений 12 липня 1892 р. на честь св. князя Олександра Невського; північний – в ім'я св. апостола Андрія Первозванного. Іконостас у головному вітварі був виконаний за проектом Чагіна з карарського мармуру братами Баскаріні і встановлений у 1890 р. під наглядом майстра мармурових і каменярських справ Й. Сеппі. У 1892 р. встановлено дерев'яний іконостас у приділі Олександра Невського, виконаний В. Корецьким. У 1894 р. у верхньому храмі настелено мозаїчну підлогу і встановлено різьблені з мармуру огорожі на солях. Роботи виконувались Й. Сеппі за проектами М. Чагіна¹⁴.

Споруджений собор вражав своєю красою і величчю. Величезну баню, критою цинковою черепицею, увінчував золочений хрест. Висота завершення з хрестом сягала 34 м. Зовні основний об'єм оточували обхідні криті галереї та бічні вітварі з гранчастими апсидами, висотою 11,5 м. Середній пояс храму був прикрашений чотирьохкінцевими хрестами із балаклавського мармуроподібного вапняку та колонами із різнокольорового карарського мармуру; ступінчастий цоколь облицьовували плити світло-сірого гаспринського мармуру.

Будівельні і оздоблювальні роботи були здійснені на високому професійному рівні. Володимирський собор був монументальною репрезентативною спорудою, що стала домінуючою вертикаллю в оточуючому середовищі. Як гідний меморіал видатної події в історії християнства, собор увійшов у численні путівники по Криму і християнських святинях, був зображений на листівках і сувенірних виданнях. Різноманітні видові матеріали та описи собору віддаватимуть ідейний задум цього фрагменту експозиції¹⁵.

Перемога атеїстичної ідеології після революції 1917 р. спричинила катастрофічні зміни в суспільній свідомості і моралі, що призвело, як відомо, до духовного занепаду нації, пам'яток храмової архітектури та ін. Доля Херсонеського Володимирського собору не була винятком у мартирологу духовних і культурних втрат українського народу в період «розгорнутого будівництва соціалізму» на теренах радянської держави.

З 1925 по 1941 р. на верхньому поверсі храму була розміщена експозиція фрагментів стародавньої і середньовічної архітектури, а нижній використовувався як фондосховище для збереження археологічних знахідок з розкопок городища.

Під час Великої Вітчизняної війни в ході боїв за Севастополь Володимирський собор було пошкоджено артилерійським снарядом. А в травні

1944 під час відступу німців з Севастополя храм було підірвано фугасними мінами, за наказом оберста Кольба¹⁶.

Руїни Володимирського собору до 1961 р. не були предметом пам'ятко-охоронного моніторингу, залишаючись у зоні ризику остаточного знищення. У 1961 р. спеціальна комісія визнала руїни собору такими, що не підлягають відновленню. На щастя, ця пропозиція не знайшла підтримки керівництва і громадськості. Лише з середини 1960-х як пам'ятка архітектури храм стає об'єктом фахових проектно-вишукувальних робіт по збереженню та пристосуванню під музейне приміщення. У 1969-70 рр. Московський інститут архітектури під керівництвом доктора архітектури К. Афанасьєва розробили проект консервації собору. Однак, реалізувати його не вдалось.

Володимирський собор є пам'ятником архітектури державного значення, який був взятий під охорону держави згідно Постанови Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1979 року № 442. 6 січня 1994 р. влада офіційно передала собор віруючим.

З постанові Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1997 року «Про заходи щодо підготовки та відзначення в Україні 2000-ліття Різдва Христового» йшлося про необхідність відбудови Михайлівського Золотоверхого собору, церкви Богородиці Пирогощої, Свято-Успенського собору Києво-Печерської лаври у м. Києві та собору Святого Володимира у м. Севастополі. Ведення будівельних та реставраційних робіт у Херсонесі було заплановане на 1999 рік. Їхня вартість сягала 7 млн. гривень.

У 1998 р. було прийнято Державну довгострокову програму відтворення визначних пам'яток історії та культури України, згідно з якою Володимирський собор у Херсонесі затверджено до переліку визначних пам'яток історії та культури регіонального значення⁸.

Завдяки виконанню завдань цієї програми та зусиллям тодішнього Президента України Л. Д. Кучми, відбудований Володимирський собор розпочав новий етап сучасної релігійної діяльності.

Людство переступило рубіж 2000-ліття Різдва Христового. Успіхи постіндустріальної цивілізації у царині розщеплення атому, комп'ютерної підтримки інтелекту, штучного генетичного копіювання, на жаль, не наблизили людину до найголовніших цінностей буття: моральності та духовності. Корені кризи, що охопили Україну, пов'язані, насамперед, з дефіцитом духовних цінностей. Вийти із цієї кризи можна лише змінюючи напрямок руху з горизонтального на вертикальний спільними зусиллями влади, інтелігенції та служителів Церкви. Сподіваємося, що пропонована стаття допомагатиме вирішувати саме ці проблеми.

1. Повесть временных лет / Подготовка текста Д. Лихачёва. – М., 1950. – ч. II. – С. 75-80.
2. Северная пчела. – 1827. – 14 окт.; 1827. – 20 окт. // Антонова И. А., Марченко Л. В. Собор Святого равноапостольного князя Владимира в Херсонесе. – Симферополь, 1999. – С. 62-67.
3. Латышев В. В. Жития святых епископов херсонских: исследование и тексты / В. В. Латышев. – СПб, 1906. – 81 С.
4. Формозов А. А. Первые раскопки в Херсонесе / А. А. Формозов. – М., 1968. – 151 с.
5. Гриневич К. Э. Сто лет херсонесских раскопок. – Севастополь, 1927. – 133 с.
6. Беляев С. А. История Христианства на Руси до равноапостольного князя Владимира и современная историческая наука / С. А. Беляев. – М., 1994. – С. 56-57.
7. Мещеряков В. Ф. О времени появления христианства в Херсонесе / В. Ф. Мещеряков. – Л., 1978. – С. 131-132.
8. Архив Национального заповедника «Херсонес Таврический». – Дело № 4075 / 1.2. – С. 11.
9. Там же. – Дело № 3421. – С. 15.
10. Там же. – Дело № 3372. – С. 25.
11. Там же. – Дело № 3145. – С. 38.
12. Там же. – Дело № 3260. – С. 35-37.
13. Там же. – Дело № 3468. – С. 1-3.
14. Там же. – Дело № 4075. – С. 29-31.
15. Малышевский И. И. Жизнь святого равноапостольного князя Владимира / И. И. Малышевский: текст. – СПб : Изд-во «Невский проспект», 1888. – 16 с.
16. Виноградов В. С., Иванов В. Б., Золотарев М. И. Владимирский собор в Херсонесе : историко-публицистический очерк / В. С. Виноградов, В. Б. Иванов, М. И. Золотарев. – Севастополь : Изд-во «Севастополь», 2001. – 158 с.

SUMMARY

Victor Gusev

THE ST. VLADIMIR CATHEDRAL IN CHERSONESE AS AN ORTHODOXY PEARL

The article deals with the chronological events of the Vladimir Cathedral construction in Chersonese since Rus Christianization – baptism of Prince Vladimir till the foundation of the Cathedral in the XIX century as a sarcophagus for the Christian sacred thing, its destruction during the Soviet times and restoration in independent Ukraine.

Key words: apostle, Prince Vladimir, Orthodox, Church, Chersonese, Christianity, Ukraine.